

Er gudstjenesten en vals eller en polka?

Med Hans Jørgen gennem religionshistoriens
hvirvlende skørter

KIRSTINE HELBOE JOHANSEN

ENGLISH ABSTRACT: *This article describes similarities and differences in Hans Jørgen Lundager Jensen's understanding of Christian worship as separated into three levels. This tripartition is presented in both an article from 1996 and an oral presentation from 2021. Based on a comparison with the waltz and its simple triple time, the author maintains that a rhythmic tripartition must have weight on the first beat just as the waltz and discusses how Hans Jørgen interprets the weighted first beat in the two worship analyses. Finally, the article points to worship as capable of holding different rhythmic intonations together.*

DANSK RESUMÉ: *Artiklen beskriver forskelle og ligheder i Hans Jørgen Lundager Jensens inddeling af gudstjenesten i tre niveauer i henholdsvis 1996 og 2021. Ud fra en sammenligning med valsens trejerdedelstakt hævdes det i artiklen, at en tredeling må have et vægtet ét-slag, og det diskuteres derefter, hvordan ét-slaget vægtes i Hans Jørgens to versioner af en tredeling. Slutteligt peges på gudstjenestens mulighed for at fungere på trods af forskellig rytmisk vægtlægning.*

KEY-WORDS: *Sermon; ritual; Evangelical-Lutheran; rhythm*

Nogle mennesker kan danse. De falder, som det mest naturlige, ind i en foxtrot og glider i rytmisk forening henover gulvet med rappe fødder, rank ryg og graciøst eleverede arme i synkron bevægelse. Jeg ville gerne kunne danse sådan, og jeg har også forsøgt at lære det, men jeg kan ikke. Uden at vide det med sikkerhed, er det heller ikke min fornemmelse, at dansegulvet er Hans Jørgen Lundager Jensens foretrukne sted, hans homeland. Alligevel vil jeg hævde, at Hans Jørgens gudstjenesteforståelse

er at ligne med dans – en rytmisk glidende bevægelse henover religionshistoriens dansegulv – og endda med den mest glidende dans af dem alle: valsen, måske ovenikøbet en wienervals. Wienervalsen går rundt og rundt. Danserne har blikket fast fokuseret og mister aldrig orienteringen, men som tilskuer drages man ind i de hvirvlende skørter og blanke sko, indtil man ikke kan se, hvor bevægelsens første skridt begynder, og det sidste skridt slutter. Sådan er det at følge Hans Jørgen ind i religionshistoriens hvirvelstrøm – og når man selv forsøger at danse med, ender man nemt i den folkelige polka.

Gudstjeneste i trefjerdedelstakt

Vals er kendetegnet ved trefjerdedelstakt. 1-2-3, 1-2-3 tæller man, når man lærer at spille eller danse vals, og det er netop denne rytme, som gør valsen så umiddelbart genkendelig. Hans Jørgen elsker at inddele gudstjenesten i tre. Allerede i artiklen "Gudstjenestens tre niveauer" (*Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF*) fra 1996 lagdes grundlaget. Artiklen indledes med et grundigt opgør med kristendommens og særligt den protestantiske traditions skepsis over for ritualer og kult som gyldig kristen udtryksform, og derefter præsenterer Hans Jørgen gudstjenestens tre niveauer, som han på side 62 samler op i denne tabel:

Niveau I	Teologi	Tale	Subjektiv
Niveau II	Mytologi	Tale	Objektiv
Niveau III	Ritual	Handling	Objektiv

Figur 1, Gudstjenestens tre niveauer (Lundager Jensen 1996, 62)

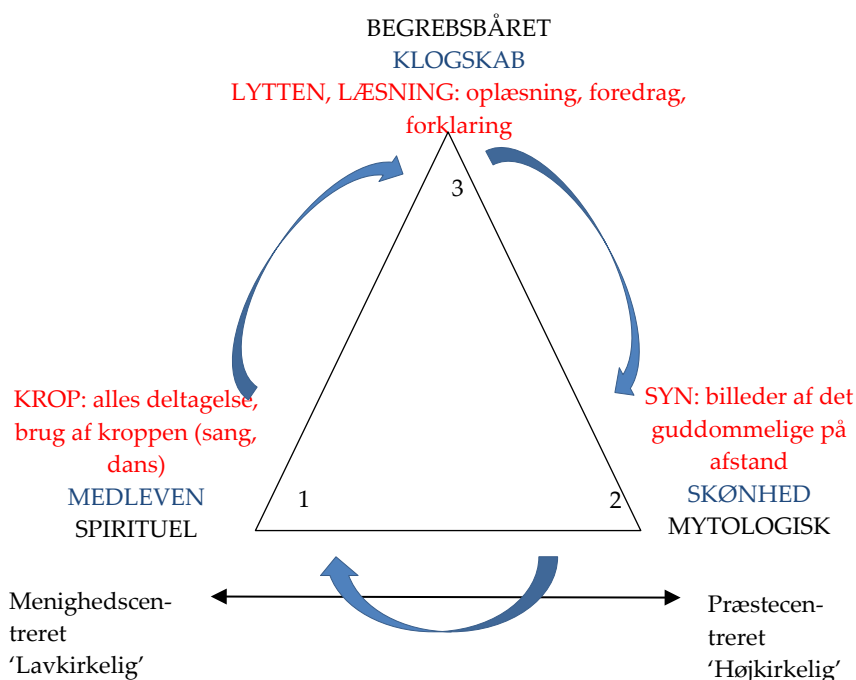
Gudstjenestens niveau I og centrum i gudstjenesten er prædikenen, som deler gudstjenesten op i formesse og eftermesse. Prædikenen er en særlig talehandling, hvor præsten gør dagens bibeltekster relevante ved at udlægge dem for menigheden, og derfor vil prædikenen variere fra gudstjeneste til gudstjeneste også selvom det er den samme bibeltekst som udlægges. Niveau I kategoriseres som 'tale', fordi prædikenen er domineret af ord, og den kategoriseres som 'subjektiv', fordi prædikenen kan varieres fra gang til gang. Hans Jørgen forstår desuden prædikenen som teologiens sted – det sted hvor der reflekteres over forholdet mellem tradition og aktuell erkendelse (Lundager Jensen 1996, 58).

Gudstjenestens niveau II er den liturgi, som udfolder sig før og efter prædikenen. Denne del er i lighed med prædikenen kendetegnet ved ord og tale: bønner, læsninger, bekendelse, men ordene er ikke komponeret til lejligheden og varierer slet ikke eller meget lidt fra gudstjeneste til gudstjeneste. Fadervor er det samme – med mindre nyoversættelser forsøger at ændre på ordlyden, læsninger og kollekter følger kirkeårets rytme, og varierer med dette, og ikke ud fra en subjektiv tilpasning. Talen er altså fastlagt og forfatterstemmen er utydelig. Derfor forstås det som objektiv tale i modsætning til den lejlighedsbestemte komposition af prædikenen. Hans Jørgen navngiver dog

ikke dette niveau liturgiens sted. Derimod opfatter han det som mytologiens sted, fordi de liturgisk bestemte udsagn og tekster indskrives den kristne grundfortælling, det mytologiske univers i gudstjenesten (ibid. 58).

Det tredje niveau skifter karakter. Som niveau II deler talen med niveau I, deler niveau III den objektive og forhåndsbestemte karakter med niveau II, men niveau III er kendetegnet ved handling frem for tale. Det er ritualets niveau, der drejer sig om rummet og kroppene. Handlinger er fastlagt på forhånd og derfor objektive, og dette niveau er særligt kendetegnet ved de forskellige måder, hvorpå præstens og menighedens handling udfolder sig. Dette niveau er uundgåeligt – ingen gudstjeneste uden kropslige handlinger – men en væsentlig pointe for Hans Jørgen er desuden, at dette niveau er arkaisk. I dette niveau ligner den kristne gudstjeneste andre og tidligere religiøse ritualer. På niveau III er gudstjenesten først og fremmest et religiøst ritual lige som alle andre religiøse ritualer.

Hans Jørgen har fastholdt og udviklet sin tredelte forståelse af gudstjenesten, men han har forandret den numeriske rækkefølge. I januar 2021 præsenterede Hans Jørgen, i et foredrag afholdt ved liturgiarbejdets online midtvejskonference, en opdateret og udviklet tredeling af gudstjenesten. Denne gang ikke som tre niveauer, men som en trekant – dog med nummererede hjørner:

Figur 2. Afskrift af Hans Jørgens trekantsmodel fra mundtligt oplæg – pilene er forfatterens tilføjelse

Denne model bærer tydeligt spor af den teoretiske inspiration – Merlin Donald, Jan Assman, Robert Bellah, Philippe Descola, med flere – som har præget Hans Jørgen i årene mellem 1996 og 2021, og modellen er for kompleks og indholdsrig til at kunne udfoldes til fulde her. Den afgørende pointe er, at grundmønstret er det samme. Gudstjenesten består af tre handlingsformer, som nu ikke længere er niveauer, men hjørner i en trekant. Det tredje hjørne er begrebsbåret – det er teologiens hjørne – hvor man skal lytte og læse, prædikenen er som et foredrag i gudstjenesten, som appellerer til deltagerens klogskab. Det andet hjørne er fortsat mytologiens sted, men mytologien er nu ikke længere snævert knyttet til ord. Området udvides til æstetikens sted – orienteret imod sansningen af skønhed. Det er her, der skabes billeder af det guddommelige – i ord og gennem materialitet – og dermed her, man kan se det særlige kristne univers. Det første hjørne er kroppens sted; det er handlingens sted, hvor det drejer sig om at leve sig ind i gudstjenesten og gøre med. Det er at forstå som spirituelt – som individuel indlevelse. Den nederste linje i figuren indikerer en fortolkningsnøgle til at forstå forskellige gudstjenesteforståelser. Den lavkirkelige, menighedscentrerede tradition fokuserer særligt på den kropslige medleven; den højkirkelige, præstecentrerede tradition fokuserer særligt på den mytologiske skønhed, men i begge tilfælde er centrum i sidste ende udlægningen i klogskabens tredje hjørne. I bevægelsen fra 1996 til 2021 udvikles den tredelte forståelse af gudstjenesten og kompleksiteten øges; men jeg vil her fokusere særligt på to grundlæggende forandringer: I 2021 flyttes et-tallet fra teologi til medleven; og tredelingen er ikke længere en niveau-delning, som man kan klatre op og ned ad ligesom en stige. Det er derimod en trekant, hvor man kan bevæge sig rundt og rundt, fra hjørne til hjørne. Deraf de tilføjede pile i modellen.

En vals står i trefjerdedelstakt, men dirigeres i ét slag

En vals står i trefjerdedelstakt og når man lærer at valse, tæller man 1-2-3, 1-2-3. Sådan må man, for at forstå Hans Jørgens gudstjenesteforståelse, langsomt bevæge sig gennem de tre hjørner eller niveauer: teologi, mytologi, ritual; medleven, skønhed, klogskab. Men når man kan valse, når man skal dirigere en vals, når man rigtig skal mærke valsen, tælles den ikke i tre lige slag, men dirigeres i ét slag. Fornemmelsen skal altså være 1²³, 1²³. Ellers bliver valsen klodset og stivbenet. På samme måde må man forstå tredelingen af gudstjenesten – de står i et dynamisk, rytmisk forhold til hinanden og skal ikke tælles som tre adskilte skridt, men som én treleddet bevægelse i konstant hvirvlende rundgang. Denne konstante hvirvlende bevægelse er tydelig i 2021-modellen, mens tredelingen i 1996-tabellen fremstår mere abrupt og adskilt. Skal man følge valsens logik, må gudstjenestens rytme have et betonet ét-slag, som den treleddede bevægelse udløber af, men hvad er Hans Jørgens ét-slag? Hvordan skal vi ramme hans gudstjenesterytme. Er det Teologi ^{Mytologi Ritual} eller er det Medleven ^{Mytologi Klogskab}?

I 1996 artiklen lægger Hans Jørgen tydeligt ud til fordel for prædikenen og dermed teologien, som gudstjenestens ét-slag. Prædikenen er gudstjenestens centrum – formessen bygger op til prædikenen, mens eftermessen følger op på, at det i prædikenen er markeret, hvorledes evangeliet fortsat har relevans for de forsamlede. Men artiklen

tager jo netop sit udgangspunkt i den evangeliske kristendoms skepsis over for ritual, og derfor slutter artiklen med en markering af ritualen som grundlæggende:

Med kristendommens etablering som kirkesamfund fulgte imidlertid også rekonstruktionen af en gudstjeneste og dermed ritual, helligt rum, særligt udpeget personale osv. Mens man afventede genkomsten og frelsen over i den guddommelige verden skulle der fortsat leves, dyrkes, fødes; velsignelsen kunne ikke ignoreres (Lundager Jensen 1996, 62).

Så på den ene side er prædiken centrum og dermed niveau I, på den anden side er ritualen grundlæggende for en religion, der skulle etablere en varig eksistens, da nærforventningen langsomt kølnedes. På trods af niveaudelingen er der altså ikke noget tydeligt ét-slag i 1996. Man tæller fortsat 1-2-3; og argumentet drejer sig primært om at understrege, at alle tre niveauer er lige gyldige i gudstjenesten som ritual. I foredraget fra 2021 er Hans Jørgen lidt mere konsekvent, for her udpeges medleven og kropslighed til ét-slaget. Det er her det hele begynder. Medleven og ritual er så gammelt som menneskeheden selv, skønheden og det mytologiske hører til de tidlige højkulturer, og klogskab, læsning og udlægning dukker op år 500-450 f.v.t. Det kan synes som stor ståhej at fordybe sig i en let varierende nummering over et spænd på 25 år, men den lille variation viser Hans Jørgens faglige spændvidde – og desuden en vis ivrighed efter systemer. Derudover viser det også en skærpet musikalsk sans i tredelingen. Den bliver i 2021 netop rytmisk og glidende som en vals og er ikke længere en stige, man kan klatre op og ned ad. Gudstjenesten bevæger sig konstant gennem medleven, mytologi, klogskab, og fortsætter cirkelbevægelse igen og igen. En vals kan fortolkes – i tempo, i intensitet, i klang. Det samme gælder en gudstjeneste. I foredraget fra 2021 følger Hans Jørgen konsekvent en religionshistorisk fortolkning – religion begynder med ritual og udvikler sig gennem religionshistorien mod skønhed og mytologi, klogskab og udlægning – med den afgørende og tydeligt formulerede pointe, at de tidligere niveauer ikke er et overstået kapitel. De er fortsat sameksisterende, bevægelsen rummer hele tiden alle tre trin, og de tidligere trin har hele tiden potentiale til at udfordre den etablerede fortolkning. I 1996 artiklen bevæger Hans Jørgen sig fra en teologisk til en religionshistorisk fortolkning – ud fra en evangelisk teologisk fortolkning er prædiken centrum og dermed niveau I; men denne fortolkning har ikke magt til at kue de andre niveauer. Det viser han ved at bevæge sig fra den teologiske fortolkning ind i en religionshistorisk fortolkning med en påpegning af, at teologisk centrum og religionshistorisk grundlag ikke er sammenfaldende. Gudstjenesten kan således udføres med både teologi og medleven som ét-slag. Det er et spørgsmål om hvilken fortolkningsramme, der anvendes.

Det forunderlige ved gudstjenesten er dog, at eftersom alle tre aspekter er samlede i gudstjenestens fulde udtryk, udgør de ligeledes alle sammen en mulig fortolkningsadgang for deltagerne: nogle kommer for en god prædiken, nogle kommer for koret og det smukke rum, andre igen for erfaring af guddommeligt nærvær ved

nadveren.¹ En vals og et hvert andet musikstykke vil kollapse, hvis musikerne ikke følger dirigenten, danserne ikke følger musikken, og udtrykket bliver forvirret, hvis musikerne og danseparrene ikke kan enes om en fortolkning. Det gælder ikke for gudstjenesten og derfor ender analogien med at falde sammen. I gudstjenesten forsamles alverdens fortolkninger af hvad ét-slaget i gudstjenesten er. Men langt hen ad vejen er det ikke afgørende, hvor den enkelte lægger sit ét-slag, så længe man villigt kaster sig ind i gudstjenestens valsende bevægelse og følger med gennem trekantens tre hjørner, teologi og klogskab, mytologi og skønhed, ritual og medleven. Religionshistorisk er der en udvikling fra medleven over mytologi til klogskab, men i levet religion i dag – og i enhver religion som har livet kært – er det afgørende den konstante bevægelse mellem de tre dele med ritual og medleven som det vægtede ét-slag, hvorudaf alt andet flyder.

En polka er også en slags dans

Jeg har fra mine tidlige studieår nydt at bevæge mig i Hans Jørgens religionshistoriske hvirvelstrøm. Selvom den har gjort mig både rundtosset og forvirret, har den, efterhånden som jeg lærte trinene lidt at kende og kunne holde blikket fæstnet mod horisonten, mere end noget andet givet mig en forståelse af gudstjenesten som del af grundlæggende religionshistorisk og religionsfænomenologisk dynamik.

Selv er jeg mest tilbøjelig til at tælle i to: symbol og magi, stadfæstelse og virkningsfuldhed, sprog og krop (Johansen 2013; 2009). Mit billede af gudstjenesten er derfor nærmere dialogisk, hvor de to elementer hele tiden mødes, udfordrer og supplerer hinanden frem for en glidende, kontinuerlig bevægelse gennem trekantens tre hjørner. Analogien med valsen falder derfor i sidste ende ikke ud til min fordel – og derfor skal man, som Hans Jørgen ofte har belært mig om, passe på med analogier for de ender tit med at føre alt for vidt. Hvis Hans Jørgens tredelte gudstjenesteforståelse er at ligne med trefjerdedelstakten i vals og den religionshistoriske hvirvelstrøm med wienervals danset i strålende kjoler og pletfri pingviner i Wiens imponerende saloner; ja, så må min todelte gudstjenesteforståelse været at ligne med tofjerdedelstakten i en polka. Folkelig, let tilgængelig, hoppende henover gulvet i folkedragt – men det er vel også en slags dans.

LITTERATUR

Baunvig, Katrine Frøkjær & Kirstine Helboe Johansen
2014 “Gudstjeneste og erkendelse – en Donaldsk analyse af gudstjenester og deres deltagere”, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 77 (4), 297-316.
<https://doi.org/10.7146/dtt.v77i4.105727>

¹ Dette har undertegnede og Katrine Frøkjær Baunvig udfoldet nærmere i artiklen “Gudstjeneste og erkendelse – en Donaldsk analyse af gudstjenester og deres deltagere” i *Dansk Teologisk Tidsskrift* 77 (2014).

Johansen, Kirstine Helboe

2009 *Den nødvendige balance: En ritualteoretisk og praktisk teologisk analyse af højmissen mellem magi og symbol*, Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.

2013 "Højmesse – mellem stadfæstelse og virkningsfuldhed", in: Kirstine Helboe Johansen & Jette Bendixen Rønkilde, eds., *En gudstjeneste – mange perspektiver*, Forlaget Anis, 63-89.

Lundager Jensen, Hans J.

1996 "Teologi, Mytologi, Ritual - Gudstjenestens tre niveauer", *Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasiet og HF* 1, 53-63.

2021 "Gudstjenesten i tre udgaver – Begejstring [Medleven], Skønhed og Klogskab", upubliceret foredrag afholdt ved liturgiarbejdets online midtvejskonference den 16. januar 2021.

<https://www.folkekirken.dk/aktuelt/video/videoer/oplg-af-professor-hans-jrgen-lundager-jensen> (11.03.2021)

*Kirstine Helboe Johansen, lektor i praktisk teologi, ph.d.
Afdeling for Teologi, Aarhus Universitet*